

René Descartes'o racionalizmo atspindžiai Jurgio Baltrušaičio perspektyvos ir anamorfozių tyrinėjimuose

DALIA ALEKSANDRAVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
dalia.kotryna@gmail.com

Šiame straipsnyje filosofiniu aspektu nagrinėjami René Descartes'o racionalistinių idėjų atspindžiai vieno iš pačių įtakingiausių komparatyvistinės estetikos ir menotyros atstovų Jurgio Baltrušaičio perspektyvos ir anamorfozių tyrinėjimuose. Straipsnio pradžioje glaustai aptariami pagrindiniai Baltrušaičio tyrimų laukai, jo teorinių ir metodologinių priėgų savitumas pagrindinį dėmesį sutelkiant į sudėtingą perspektyvos, optinių iliuzijų ir anamorfozių istorijos interpretaciją. Analizės atskaitos tašku pasirinkami Descartes'o racionalistinės filosofijos principai ir iš jų kylančios pamatinės teorinės bei metodologinės nuostatos. Straipsnyje analizuojama, kaip jos sąveikauja su Baltrušaičio atskleistais perspektyvos bei anamorfozės modeliais, artimais postmodernizmo estetikai, išryškinamas jo tyrinėjimų originalumas.

Esminiai žodžiai: Jurgis Baltrušaitis, René Descartes, racionalizmas, komparatyvizmas, perspektyva, optinės iliuzijos, anamorfozės.

Jurgio Baltrušaičio teorinių ir metodologinių priėgų savitumas

Sudėtingiausių perspektyvos formų istoriją ir jų sąveikos savitumą yra tyrinėję daug iškilių XX a. estetikos ir menotyros atstovų, tarp kurių pirmiausia paminėtini Erwinas Panofskis¹, Giulio Carlo Arganas², André

Chastelis³, Hubertas Damisčas⁴, Rudolfas Wittkoweris⁵, Hansas Beltingas⁶, Bradley Steffensas⁷ ir kiti.

Jurgis Baltrušaitis jaunesnysis (1903–1988), iškilus poeto ir diplomato sūnus, yra vienas iš įtakingiausių XX a. kompara-

1 Panofsky, Erwin. *Perspective as Symbolic Form*, iš vokiečių kalbos vertė Christopher S. Wood, New York: Zone Books, 1991.

2 Argan, Giulio Carlo, Robb, Nesca A. „The Architecture of Brunelleschi and the Origins of Perspective Theory in the Fifteenth Century“, in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, [interaktyvus], 1946, Nr. 9, [žiūrėta 2019-08-25], prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/750311>.

3 Chastel, André. *Les apories de la perspective au quattrocento*, Florence: Centro DI, 1980.

4 Damisch, Hubert. *L'Origine de la perspective*, Paris: Flammarion, 1987.

5 Argan, Giulio Carlo, Wittkower, Rudolf. *Architecture et perspective chez Brunelleschi et Alberti*, Lagrasse: Editions Verdier, 2004.

6 Belting, Hans. *Florence and Baghdad: Renaissance Art and Arab Science*, iš vokiečių kalbos vertė Deborah Lucas Schneider, Cambridge, London: Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

7 Steffens, Bradley. *Ibn al-Haytham: First Scientist*, Greensboro: Morgan Reynolds Publishing, 2006.

tyvistinės estetikos ir menotyros atstovų, kurių idėjų aktualumas yra svarbus įvairiose dabartinės humanistikos srityse. Jis pasižymėjo inovatyviu požiūriu į civilizacijos, kultūros ir meno istoriją, daugybės anksčiau akademinio mokslo ir humanistikos apskritai marginalijose buvusių pažinimo laukų aktualizavimu. Šiame straipsnyje siekiama filosofiniu aspektu išanalizuoti Jurgio Baltrušaičio perspektyvos istorijos tyrinėjimo teorinių ir metodologinių priėgų savitumą pasitelkiant pagrindinius šiai problematikai skirtus jo veikalus. Iš pradžių glaustai aptariamas savitas anamorfozės reiškiny, jo atsiradimo istorija Vakarų ir Rytų kultūros bei mąstymo tradicijų sąveikos kontekste. Galiausiai, siekiama išsiaiškinti, kokią vietą perspektyva ir anamorfozė užima René Descartes'o racionalizmo paveiktoje Baltrušaičio koncepcijoje bei kaip šiuos ryšius interpretuoja pats Baltrušaitis.

Po programinio veikalo, susilaukusio plataus tarptautinio pripažinimo, „Fantastiškieji viduramžiai“ (pranc. *Moyen Âge fantastique*, 1955) paskelbimo Baltrušaitis, pasinėręs į iškraipytų perspektyvų, keistų, neįprastų formų istoriją – parašė svarbų keturių darbų ciklą: „Anamorfozės, arba keistos perspektyvos“ (*Anamorphoses ou Perspectives curieuses*, 1955), „Aberacijos. Keturios formų legendų studijos: Gyvūninė fizionomija, Romanas apie gotikinę architektūrą, Vaizdai akmenyse, Iliuziniai sodai ir kraštai“ (*Aberrations. Quatre essais sur la légende des formes: Physiognomie animale, Images dans les pierres, Le roman de l'architecture gothique, Jardins et pays illusoire*, 1957), „Studija apie mito legendą. Izidės beieškant“ (*Essai sur la*

légende d'un mythe. La Quête d'Isis, 1967), „Veidrodis: studija apie mokslinę legendą – atradimai, mokslinė fantastika ir apgaulės“ (*Le Miroir: essai sur une légende scientifique – révélations, science-fiction et fallacies*, 1978).

Pagrindinės jau anksčiau išryškėjusios Baltrušaičio tyrimų temos, pradedant nuo antikinių įvaizdžių sąsajų su rytiškais motyvais medievistiniuose tyrimuose, baigiant vaizdų iškraipymais, kitaip nei tuomet viešpatavusios eurocentrinės teorijos nušvietė civilizacijos, kultūros ir meno istoriją. Mąstytojas rinkosi netradicinius požiūrio taškus, ieškodamas nišinių – nežinomų, netikėtų – analizuojamų reiškinių pusių, jas naujai interpretavo ir aktualizavo. Descartes'o racionalizmo filosofijos paveikti Baltrušaičio tyrimai suteikė kokybiškai naują požiūrį į optinių fenomenų ir perspektyvinių sistemų reikšmę kultūros, estetikos ir meno istorijoje.

Paskutinėje iš minėtų keturių veikalų ciklo knygoje Baltrušaitis susitelkė į iškrypusių, arba iškraipytų, perspektyvų sritį. Pasitelkdamas pamatinius Descartes'o racionalistinės filosofijos principus ir įvairias komparatyvistines tyrinėjimo strategijas bei metodus, jis analizavo skirtingas minties ir vaizdų deformacijas, kruopščiai matematiškai apskaičiuotas ir vaizduotės sukurtas. Jam buvo svarbu tai, ką racionalumu paremtas mokslas atmetė – marginalijos, deviacijos, išvirkščioji regimųjų reiškinių pusė, įvairūs mąstymo ir matymo iškraipymai, kurie galiausiai pasitarnauja mokslo raidai.

Nors apie anamorfozes yra fragmentiškai rašę tokie teoretikai, kaip Daniele

Barbaro⁸, Jeanas Cousinas⁹, Guidobaldo¹⁰, Jeanas Pèlerinas¹¹, Giacomo Barozzi da Vignola¹², tačiau būtent Baltrušaitis pirmasis leidosi į nuoseklų teorinį jų tyrimą, įtraukiant įvairius civilizacinius, kultūrinius, filosofinius, istorinius kontekstus. Jis siekė atskleisti anksčiau išsamiau netyrinėtą arba šių tyrinėjimų nuošalėje likusią iškraipytų perspektyvų istoriją. Mokslininkas parodė, kad XVII a. – katoptrikos aukso amžius, kai žavimasi iliuzine magija, apgaulinga regimybe. Intensyvios geometrijos ir optikos traktatų sklaidos epochoje ir vaizduojamajame mene sparčiai plinta anamorfozės, įprasminančios to meto Descartes'o idėjų paveiktoje filosofijoje apmąstomą iliuzijos prigimtį ir abejonės principą. Linijines anamorfozes tuomet neretai papildė ir cilindrinės (veidrodinės), kuriose iškraipytas atvaizdas virsta taisyklingu veidrodinio cilindro atspindyje. Taigi anamorfozėms, iki tol buvusioms filosofinės minties ir meno istorijos marginalijose, Baltrušaitis suteikęs išskirtinį dėmesį ir atskleidęs jų, kaip meno ir kultūros istorijos formuotojų, išskirtinumą, pagrįstai tapo tikruoju deformuotų perspektyvų analizės pradininku¹³.

8 Barbaro, Daniele. *La pratica della prospettiva*, Venice: Camillo and Rutilio Borgominieri, 1569.

9 Cousin, Jean. *Livre de perspective*, Paris: Le Royer, 1560.

10 de Monte, Guidobaldo. *Liber Machanicorum*, Pesaro, 1577.

11 Pèlerin, Jean. *De artificiali perspectiva*, Toul: Pierre Jacobi, 1505.

12 da Vignole, Jaccoppo Barozzi. *Le Dve Regale della Prospetiva Prattica di Iacomo Barozzi du Vignole con I commenterij del R.P.M. Egnatio Dandi*, Francesco Zannetti, Roma, 1583.

13 Gaillemin, Jean Louis. „Une poétique de l'aberration. Un entretien avec Jurgis Baltrušaitis“, in: *CLEFS*, 1978, Nr. 2, p. 40.

Pagrindinė aptariamo keturių Baltrušaičio darbų ciklo analizės ašis – *minties formų kūrimo taisyklės ir jų iškraipymai, arba formų metamorfozės*. Iliuzijų ir įvairių optinių keistenybių nagrinėjime Baltrušaitis rinkosi savo mokytojo Henri Focillono sukurtą *formų gyvenimo (vie des formes)* koncepciją, padėjusią jam analizuoti deformacijų estetiką, vaizduotės poetiką, įsivaizduojamybės plotmę. Jam taip pat buvo svarbi fantastinių naračių problematika, formų tęstinumas, kuris skleidžiasi tiek istorinėje, tiek vaizdinėje atmintyje. Vaizduotės pasaulis Baltrušaičio darbuose yra analizuojamas pagal *formų gyvenimo* – kūrimosi, migracijos, difuzijos, metamorfozių dėsnius.

Formalistinės estetikos šalininko Focillono koncepcijoje pamatinė kategorija *forma yra pats save kuriantis ir perkuriantis elementas, savaimė prasmingas*. Būtent tai savo tyrimuose ir plėtoja Baltrušaitis: susitelkdamas į anamorfozinių, aberacinių, simbolinių formų istorines metamorfozes, keliavimą per kultūras, aiškindamasis jų pokyčius ir tarpkultūrinių įtakų poveikyje išliekančias prasmes. Pasiremiant Baltrušaičio biografo Jeano-François Chevrier įžvalgomis, galima teigti, kad Baltrušaičio „[...] darbus sujungia ne tam tikra teorija, bet tarsi literatūriniame kūrinyje pasikartojantys motyvai“¹⁴, kurie ypač aiškiai pasikartoja optiniams iškraipymams skirtame paskutiniajame cikle. Būtent būdingiausius motyvus, kartotes ir specifiką bus siekiama atskleisti šiame tyrime.

Paveiktas vokiškai kalbančių šalių formaliosios mokyklos atstovų – Conrado Fiedlerio, Aloiso Rieglio, Heinricho

14 Chevrier, Jean-François. *Portrait de Jurgis Baltrušaitis*, Paris: Flammarion, 1989, p. 7.

Wölfflino – grynojo vizualumo, šių teoretikų idėjas Baltrušaitis jungė su minėta Focillono *formų gyvenimo* koncepcija, pagal kurią meno kūrinys yra kultūrų tęstinumo, žinių ir įsivaizdavimų perdavimo per vaizdą ir formą rezultatas¹⁵. Taip jis kūrė metodologinį savo koncepcijos pagrindą, būdingą poststruktūralistinei filosofijai. Jo pasirinktose racionalistinėse ir komparatyvistinėse tyrinėjimo strategijose ir metodologinėse priemonėse vaizdinės atminties rekonstrukcija nepastebimai virsta įvairių pasąmonės formų, vaizdinių ir realių vaizdų gelminių struktūrų analize. Tokias metodologines nuostatas nedaug nusizengiant tiesai galima prilyginti *formų archeologijai*, arba *formų genealogijai*, paremtai kruopščiai unikaliesių artimų Aby Warburgui šaltinių analize. Iš tikrųjų nuosekliai remdamasis griežtais šaltinotyros principais, sekdamas istoriniais dokumentais, analizuodamas nukrypimus ir matuodamas paklydimus, Baltrušaitis formulavo komparatyvistinės metodologijos principus. Jis siekė įrodyti, kad anamorfozės, aberacijos ir kitokie veidrodiniai iškreipimai yra simboliniai minties nukrypimų atitikmenys tiesiogiai susiję su konkrečiais civilizaciniais, kultūriniais ir istoriniais kontekstais.

Vienoje originaliausių savo monografijų „Anamorfozės, arba keistos perspektyvos“^s (*Anamorphoses ou Perspectives curieuses*, 1955) teoretikas analizavo neįprastų optinių perspektyvų reiškinius, aktualizavo nuo Renesanso žinomus, tačiau iki jo Vakarų humanistikoje išsamiau visai netyrinėtus įvairius anamorfozės modelius. Pirmiausia, anamorfozė yra iškreipta projekcija

arba iškraipyta perspektyva, „perspectiva artificialis“¹⁶. Norint ją suprasti, reikia pasirinkti tam tikrą žiūros tašką arba žiūrėti į ją pro veidrodį ar lęšį. Kilęs iš graikiško žodžio *anamorphoûn* – transformuoti¹⁷, šis reiškinys perkeičia vaizdą, padaro jį nesuvokiamu. Todėl ji yra vadinama išmania perspektyvos sistema¹⁸, „sumania strategija“¹⁹, klasta akims, regėjimo gudrybe. Sukonstruota pagal matematikos ir geometrijos dėsnius, ji optiškai pakeičia vaizdą.

Kita vertus, anamorfozė yra į mąstymą ir vaizduotę apeliuojanti vaizdinė raiška, kurios prigimtis verčia suabejoti vaizdo reprezentacijos galia, kvestionuoti mimezį kaip vaizdo esmę. Tuo pačiu, anamorfozė sugestijuoja mintį, kad *žinoti* ir *matyti* yra du skirtingi būties modusai: akistatoje su anamorfiniu vaizdu *žmogaus žinojimas yra tarsi eliminuojamas – lieka tik vaizdo nesuvokiamybė, prieštaraujanti bet kokiai reprezentacijai ar konvenciniam žinojimui*. Ir galiausiai, koherentiškam erdvės suvokimui besipriešinant anamorfozė meta iššūkį racionaliam mąstymui ir estetiniam suvokimui, atverdama iliuzijos, vaizduotės, regimybės sritis.

Todėl vieni pirmųjų anamorfozės reiškinį ir su juo susijusias temas aktualizavo imanentines būties sritis tiriantys specialis-

15 Focillon, Henri. *Vie des Formes*, Paris: Presses Universitaires de France, 1934, p. 56.

16 Berlioz, Dominique, Nef, Frédéric, *op. cit.*, p. 253.

17 „Anamorphose“, *Larousse* žodynas, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-07-25], prieiga per internetą : <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/anamorphose/3251>.

18 „Anamorphosis“, in: *Encyclopædia Britannica*, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-07-25], prieiga per internetą : <https://www.britannica.com/art/anamorphosis-art>.

19 Douville, Olivier, „D'un au-delà de la métaphore, ou lorsque l'anamorphose brise l'allégorie“, in: *Figures de la psychanalyse*, 2005, Nr. 11, p. 105.

tai – fenomenologai ir meno istorikai²⁰. Pats Baltrušaitis anamorfozę apibrėžia kaip „formų vaizdavimas, priešingas joms pačioms, ir toks jų išardymas, kuris suvokiamas tik žiūrint iš tam tikro taško“²¹. Anamorfozės kūrimo procese perspektyva yra iškreipiama pagal jos pačios veikimo principus, todėl šiame reiškinyje susiduria racionalus mokslinis apskaičiavimas ir vaizduotės pradai. Šiam reiškiniui būdinga vaizdo deformacija iki visiško jo išskaidymo ir sunaikinimo, po kurio vaizdą galima atkurti pakeitus žiūros tašką arba specialių optinių instrumentų – cilindrinių ar kampinių veidrodžių – pagalba.

Sąlyčio taškai su dekartiškuoju racionalizmu

Nukrypimuose, iškraipymuose, marginaliose slypinčių normą ir taisyklę Baltrušaitis siekė įrodyti atverdama retus istorijos dokumentus, perspektyva besidomėjusių mąstytojų ir mokslininkų idėjas. Vienas svarbiausių tokių mokslininkų pozicijų apmąstymas – moderniosios filosofijos pradininko ir žymiausio racionalizmo atstovo René Descartes'o laikysena. Baltrušaitis pripažino nekvestionuojamą kartezianizmo įtaką tiesos suvokimui, kai ji teigiama tik racionaliai paaiškinamuose dalykuose. Jis taip pat teigė, kad Descartes'o įtarumas neleido jam pripažinti įvairių iracionalių reiškinių, tokių kaip uždegantis Archimedo veidrodis ar vaiduoklius iššaukiantys magiški veidrodžiai²². Tačiau kartu Baltrušaitis apnuogino ir kitą Descartes'o racionalizmo pusę.

20 Douville, Olivier. *Ibid.*

21 Baltrušaitis, Jurgis. *Anamorphoses ou magie artificielle des effets merveilleux*, Paris: O. Perrin, 1969, p. 5.

22 Baltrušaitis, Jurgis. *Op. cit.*, p. 292.

Teigdamas, kad šį prancūziškojo racionalizmo korifėjų jis traktuoja kitaip nei paprastai šis mąstytojas yra pristatomas filosofijos istorijos enciklopedijose ir žinyuose; autorius primena: kad ir koks „loginio grynumo“ ir „nesutrikdomos dvasios“ žmogus buvo Descartes'as, vaizdo iškraipymuose, arba anamorfozėse, šis reto įžvalgumo ir proto mąstytojas regėjo fantazijas. Tai paliudija jo veikalai: „Traktatas apie žmogų“ (*Traité de l'homme*, 1664) ir „Dioptrika“ (*Dioptrique*, 1637), kuriuose pristatomos teorijos apie iškreiptus vaizdus ir anamorfozinius reiškinius.

Baltrušaičio giliu įsitikinimu šiuose traktatuose galime atrasti kitokį Descartes'ą – tokį, kuris neatitinka tradicinio racionalaus, į iliuzijas nelinkusio žmogaus įspūdžio. Descartes'as išlaiko intelektualinį grynumą, gilindamasis į perspektyvos ir žvilgsnio teorijas, 1637 m. suformuodamas šviesą laužiančių spindulių teoriją²³. Vis dėlto racionalizmu jis operuoja ne tik moksliniuose optikos, realių vaizdų tyrimuose, bet ir iliuzijų studijavime. Tačiau, anot Baltrušaičio, baimė būti apkaltintam raganavimu trukdė Descartes'ui atvirai deklaruoti savo iracionalių reiškinių tyrimus²⁴, kadangi XVII a. katalikų bažnyčia bandė atskirti krikščionišką tikėjimą nuo magijos praktikų, kurioms ir buvo priskirta iracionali optinio vaizdavimo sritis.

Įvairių perspektyvos modelių tyrime Baltrušaitis taip pat daug dėmesio skiria

23 Descartes, René. *Discours de la Méthode, suivis d'extraits de la Dioptrique, des Météores, de la Vie de Descartes par Baillet, du Monde, de l'Homme et de Lettres*, Paris: Garnier-Flammarion, 1966, p. 139–140.

24 Baltrušaitis, Jurgis, Descamps, Christian, Simon, Jean-Paul. „Conversations sur le miroir“, in: *Ça cinéma*, Paris, 1978, p. 54–55.

prancūzų Minimų²⁵ ordino vienuolių santykio su anamorfoze analizei. Minimų vienuoliai, kuriems priklausė tokie svarbūs matematikai ir fizikai, kaip Emanuelis Maignanas, Jeanas-François Niceronas, Marinas Mersenne'as ne tik mokslškai aiškino anamorfozės kūrimo taisykles, bet ir patys kūrė anamorfinius piešinius, anamorfines Minimų vienuolyno sienų freskas²⁶. Marinas Mersenne'as buvo artimas filosofo René Descartes'o bičiulis: jiedu palaikydavo ryšius per susirašinėjimus, Mersenne'as buvo Descartes'o mokslinių ir filosofinių idėjų tarpininkas kitiems mokslininkams²⁷, į vienuolyną atnešdavo pastarojo veikalų, o pačiam Descartes'ui perduodavo brolių parašytų veikalų, tarp kurių buvo ir traktatai apie anamorfozes²⁸.

Taigi Minimų vienuolynas Paryžiuje buvo ta vieta, kurioje susidūrė kartezinis mąstymas ir iracionali anamorfozių sritis. Kaip teigia Baltrušaitis, šis vienuolynas buvo kartezinės filosofijos perdavimo vieta, kurioje buvo dalijamasi Descartes'o idėjomis, aptariamais jo raštai²⁹. Tokioje atmosferoje anamorfozė reiškėsi kaip vizualus metaforinis instrumentas kartezinei abejonės ir pažinimo teorijai iliustruoti.

Sekant Baltrušaičio anamorfinės perspektyvos teorijos išvalgomis, anamorfozė

yra įvardijama kaip vizualus Descartes'o abejonės atitikmuo³⁰. Lygindamas anamorfozių teoriją, Baltrušaitis tvirtino, kad iškraipyta perspektyva išreiškia kartezinį skepticizmą. Nukrypusi nuo normos, išcentruota, anamorfozė reprezentuoja radikalią Descartes'o abejonę juslėmis. Anamorfozė išplečia perspektyvos ribas iki kraštutinumų, bet tuo pačiu patvirtina geometrijos taisykles ir optikos dėsnius, vėl sugrąžindama žiūrovą į taisyklingo vaizdo schemą. Šis reiškinys atskleidžia, kaip regėjimo racionalizavimas perspektyvoje sugestijuoja racionalizavimo paneigimą. Ši dichotomija lygintina su Descartes'o pozicija, kuria juslės yra traktuojamos kaip apgaunančios ir todėl nepatikimos epistemologiniam tikrumui patikrinti, tuo pat metu deklaruojant regą kaip kaip mąstymo ir nuomonės įrankį³¹. Taigi tiek anamorfozė, tiek kartezinis mąstymas yra kontroversiški savo neigimu ir kartu to paties neigimo pasitelkimu savo teorijai atskleisti. Šiuo požiūriu anamorfozė patvirtina ne tik Descartes'o abejonę, bet ir racionalizmą.

Jau minimų vienuoliai Emanuelis Maignanas, Jeanas-François Niceronas, eksperimentuodami anamorfozėmis, pastebėjo, kad šis reiškinys reikalauja juslinio regos suvokimo, kuris prieštarauja Descartes'o pasiūlytai racionaliai proto žvilgsnio koncepcijai. Taigi XVI–XVII a. sandūra žymi poslinkį perspektyvos istorijoje, kai nuo instrumentų specialiam perspektyvos nukrypimui išgauti pereinama prie geometrinių anamorfozės ypatybių tyrimų.

25 Minimai (*Ordre des Minimes*) – Katalikų bažnyčios religinis ordinas: mažiausių brolių elgetaujančiųjų vienuolių ordinas, 1436 m. šv. Pranciškaus Pauliečio įkurtas Italijoje.

26 Baltrušaitis, Jurgis. *Anamorphoses ou perspectives curieuses*, Paris: Olivier Perrin, 1955, p. 26–27.

27 Sergescu, Pierre. „Mersenne l'animateur (8 septembre 1588 – 1er septembre 1648)“, in: *Revue d'histoire des sciences*, 1948, Nr. 1, p. 7–9.

28 Massey, Lyle. *Op. cit.*, p. 1167.

29 Baltrušaitis, Jurgis. *Op. cit.*, p. 58.

30 Massey, Lyle. *Op. cit.*, p. 1165.

31 Massey, Lyle. *Picturing Space, Displacing Bodies: Anamorphosis in Early Modern Theories of Perspective*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007, p. 42.

Vadinasi, perspektyva iš esmės negali būti paradigmiskai susijusi su Descartes'o racionalizmu – jo ontologinio ir epistemologinio tikrumo paieškomis. Nors iš pirmo žvilgsnio ir galima racionalų perspektyvos kūrimą prilyginti Descartes'o *res cogitans* – mąstančiam subjektui, kuris yra išoriniame, materialame pasaulyje, suvokia kiekvieną objektą ir jam suteikia racionalios pasaulio tvarkos išdėstymo parametrus³², įvertinant nepasitikėjimu ir abejone paremtą Descartes'o mąstymą, tai daryti nebūtų tikslu. Kvestionuodamas tiek savo vidinį subjektą, tiek išorinį pasaulį, Descartes'as neigia perspektyvą kaip adekvatų realybės perteikimo matą, kadangi pasak jo, perspektyva negali racionaliai vizualizuoti pasaulio regėjimo, nei perteikti racionalaus mąstymo. Descartes'o mąstymo metodas padalytas į dvi sferas: į vidinį subjekto protą, kaip *res cogitans*, ir išorinį pasaulį, kaip *res extensa*, kurių santykyje ir atsiranda konfliktas. Šio konflikto perspektyva negali išspręsti – nors ir turinti tikslą racionaliai perteikti subjekto žiūrą ir objektų proporcijas, ji lieka *res cogitans* abejonės pusėje.

Radikali Descartes'o abejonė, kuria atsiskaidoma bet kokios reprezentacijos galimybės, kartu atmeta ir anamorfozės sugestijuojamą vaizdo suvokimą per žvilgsnį. Abejonė, esanti pati mąstymo forma ir transcendentinė sąmonė³³, kvestionuoja anamorfozės, kaip perspektyvos nukrypimo, iškraipymo, esmės. Santykyje su anamorfoze suvokimo prielaida tampa rega: tik tinkamai žvelgiant į anamorfinį vaizdą įmanoma su-

vokti jo prasmę. Tačiau būtent jusles, tarp jų ir regą, atmeta dekartiškasis mąstymo metodas³⁴. Taigi anamorfozė prieštarauja Descartes'o mąstymui, visiškai pasitikinčiam proto žvilgsniui, vadinamuoju *cogito*³⁵.

Tačiau, nors ir pats Descartes'as anamorfozę traktavo kaip reiškinį, klaidinantį protą³⁶, paradoksalu, bet proto suvokimui apibūdinti Descartes'as pasitelkia būtent vaizdinę metaforą – anot jo, proto žvilgsnis galintis suvokti tik tai, ką mato „aiškiai ir ryškiai“³⁷. Taigi vis tik perspektyva ir vizuali reprezentacija egzistuoja Descartes'o abejonės pagrindime, kuomet reikia pasitikrinti objekto ar reiškinio tikrumą: juk neįmanoma abejoti tuo, kas nematoma³⁸. Taigi regėjimas ir *cogito* vis dėlto yra susiję. Reikia pabrėžti, kad pats anamorfozės kūrimo procesas implikavo racionalius sprendimus: matematinius skaičiavimus, geometrinius samprotavimus ir perspektyvos taisyklių laikymąsi. Kuriama kaip akies apgaulė, anamorfozė kvestionuoja racionalumą ir sugestijuoja kitus išsklaidytos prasmės suvokimo ir iškreipto simbolio perskaitymo būdus. Anot Dominique'o Berliozo ir Frédéric'ko Nefo, tokiu būdu anamorfozė tampa „kartezine nepaisant Descartes'o“³⁹: ji kvestionuoja ra-

32 Massey, Lyle. „Anamorphosis through Descartes or Perspective Gone Awry”, in: *Renaissance Quarterly*, Cambridge University Press on behalf of the Renaissance Society of America, 1997, Nr. 50, p. 1158–1159.

33 Massey, Lyle. *op. cit.*, p. 1151.

34 Descartes, René, *Méditations sur la philosophie première* (1641, 1647), Méditation Sixième, Canada: Les Échos du Maquis, 2011, p. 50–55.

35 René, Descartes. *Discours de la méthode* (1637), Canada: Les Échos du Maquis, 2011, p. 22–23.

36 Rodis-Lewis, Geneviève. *Anamorphoses: Machinerie et Perspectives curieuses dans leur rapport avec le cartésianisme*, in: „Bulletin de la Société d'Études du XVIIe siècle“, 1956, p. 461–474.

37 Descartes, René. *The Philosophical Writings of Descartes*, iš prancūzų kalbos vertė John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, t. II, p. 42, 43, 50, 54, 55.

38 Massey, Lyle. *Op. cit.*, p. 1165.

39 Berlioz, Dominique, Nef, Frédéric. *Op. cit.*, 1999, p. 258.

cionalumą ir kartu nurodo į savo racionalią prigimtį, sužadindama ne tik optinių triukų atlikėjų, bet ir geometrų, matematikų dėmesį.

Perspektyvos ir anamorfozių teorijų metamorfozės

Baltrušaitis kritikavo geometrinės perspektyvos nekintamumo teorijų šalininkus. Jis kvestionavo kanoninę istoriją detaliai tyrinėdamas, kaip anamorfinės konstrukcijos performuluoja ir paneigia normatyvinės, visuotinai priimtą geometrijos sampratą, gyvavusią nuo vėlyvojo XV per visą XVI amžių. Baltrušaitis taip pat atskleidė, kad deformacijos yra integrali įprastos optikos dalis. Vaizdas virsta jau nebe pasyviu tikrovės atspindžiu, bet imamas konstruoti. Anot jo, „sumaniose struktūrose“ gimsta netikėčiausi reiškiniai ir įvaizdžiai, kurie įeina ir į taisyklingų perspektyvų lauką. Todėl racionaliais metodais paremti tikslūs skaičiavimai kuria įprastą optinį vaizdą, o paklaida formuoja atsitiktinės prasmės ir krypties fenomeną. Analizuodamas XV–XVI a. tapybos ir geometrijos traktatus, kuriuose pristatoma anamorfozė, Baltrušaitis nužymi anamorfinės perspektyvos teorijos ir praktikos istoriją. Šis Baltrušaičio veikalas turėjo didelę įtaką vėlesnėms filosofijos, kultūros, psichoanalizės, meno studijoms, paveikė įvairių disciplinų autorius, tokius kaip Jacques'as Lacanas, Hubert'as Damischas, Martinas Jay'us⁴⁰.

Sekant Filippo Brunelleschi linijinės perspektyvos praktiniais tyrimais ir ekspe-

rimentais bei Leono Batista Alberti perspektyvos teoretizavimu (*Della Pittura*, 1435) XV a., perspektyva pradeda traktuoti kaip geometrijos instrumentas optiniam efektui išgauti. Tarp pirmųjų perspektyvos bandymų paminėtini Filippo Brunelleschi Florencijos Šv. Jono Baptiserijos; *Senosios Aikštės* piešiniai (XIV a.); Florencijos Šventosios Dvasios bazilikos suprojektavimas (1487), Masaccio Šventosios Trejybės freska (1427), Paolo Uccello *Tvanas* (1448), Piero della Francesca *Montefeltro* altorinis paveikslas (1472) ir kt. Linijinę perspektyvą pradėjus plačiai naudoti tapyboje ir architektūroje, prasideda geometrinis eksperimentavimas – tuomet Vakarų tradicijoje ir pasirodo pirmosios anamorfozės. Perspektyva suteikė naujas galimybes eksperimentuoti formomis. Panaudota kaip tikrovės imitacija, perspektyva ilgainiui buvo transformuota į anamorfozę, kuri tapo realybės deformacija. Perspektyva, kaip gylis dvimatėje plokštumoje sukūrimo iliuzija, kurios du svarbiausi taškai yra geometrija ir matematika, duoda pradžią anamorfozės konstravimui.

Anamorfozė dažniausiai yra pristatoma kaip Vakarų dailės ir architektūros reiškinys, iš pradžių naudota Leonardo da Vinci (*Kūdikio galva ir akis*, 1510), Hanso Holbeino Jaunesniojo (*Ambasadoriai* (*Die Gesandten*, 1533) ar Williamo Scrots'o (*Karaliaus Eduardo VI portretas* (*King Edward VI*, 1546)). Anamorfozė plačiai naudojama Baroko laikotarpiu, kuomet šis reiškinys tampa vienu iš įmantrių ir dinamiškų optinių to laikotarpio efektų. Savo apogėjų anamorfozė pasiekia XX a. pr. dadaistų ir siurrealistų (ją naudojo tokie dailininkai, kaip Salvadoras Dali, Félixas Labisse'as) kurtose abstrakcijose, išreiškiant realybės susipynimą su iliuzija, sąsąmone, sapnais.

40 Massey, Lyle. *Picturing Space, Displacing Bodies: Anamorphosis in Early Modern Theories of Perspective*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007, p. 20.

Anamorfozės principų sklaida XVI a. kultūroje sukelia susižavėjimą ir nuostabą. Nuo pat savo atsiradimo pradžios šis reiškinys yra vadinamas *slaptąja perspektyva*⁴¹ ir siejamas su *magija, mistika. Savyje talpindamos filosofinių ar religinių alegorijų konotacijas, anamorfozės greitai tampa keistenybių, arba retenybių kabinetų (Wundernkammern) atributais*⁴². Apgaubta mistikos šydu, anamorfozė žadino vaizduotę iki pat XVII a., o ją implikuojantys darbai buvo vadinami *magia anamorphotica*⁴³ – magiška, nepaaiškinama sritimi.

Vis dėlto šį pasikeitusį anamorfozės statusą pakeičia gausėjantys teoriniai traktatai, tokie kaip Ignazio Danti išleistas Giacomo Barozzi da Vignola veikalas, išsamiai nagrinėjantis perspektyvą architektūroje bei anamorfozės kūrimą – *Dvi praktinės perspektyvos taisyklės (Le due regole della prospettiva pratica, 1583)*, Giovanni Paolo Lomazzo *Traktatas apie tapybos meną. Apie perspektyvą (Trattato dell'arte della Pittura. De la Prospettiva, 1584)*, Lorenzo Sirigatti *Perspektyvos praktika (La pratica di prospettiva, 1596)*, Salomono de Causo *Perspektyva, kaip šešėlių ir veidrodžių priežastis (La perspective avec la raison des ombres et miroirs, 1612)*, Pietro Accolti *Akių apgaulė (Lo inganno degli occhi, 1625)*, Gasparo Schotto *Universali Magija (Magia Universalis, 1657)*⁴⁴, kuriame pirmą kartą pavartotas anamorfozės terminas. Anamorfozė pradedama laikyti matematiškai ir geometriškai apskaičiuojamu bei logiškai paaiškinamu parametru.

Sekant istoriniais šaltiniais, daug iškilių autorių sutaria, jog perspektyva pirmiausia buvo atrasta Rytų kultūroje, tik vėliau perimta Vakarų. Tokie meno istorikai, kaip Enrico Narducci, Genezius Ten Doesschate'as, Hansas Beltingas teigia, kad perspektyva pirmiausia buvo panaudota Artimuosiuose Rytuose, tiksliau – Bagdade (Irake). Vakarų meno istoriją pakeitęs perspektyvos atradimas įvyksta už Vakarų pasaulio ribų. Beltingas teigia, kad Viduramžių arabų optikos traktatai padarė didelę įtaką Renesanso Italijos, o vėliau ir visai Vakarų pasaulio kultūrai. Optikos tyrėjai ir perspektyvos teoretikai, XI a. arabų mokslininkai Abu Ali al-Hasanas Ibn al-Haythamas, žinomas kaip Alhazenas, ir Avicena tapo arabiškąjį pasaulį su Vakaraus sujungusiomis figūromis⁴⁵.

Artimuosiuose Rytuose Avicena padėjo pagrindus regos teorijai, kurioje iškėlė idėją, kad regėjimas yra pagrįstas į akį sklindančiais šviesos spinduliais⁴⁶, o ne pačios akies skleidžiamais spinduliais, kaip nuo Antikos laikų buvo manoma, atžvelgiant į Platono, Galeno, Euklido, Ptolemajo samprotavimus⁴⁷. Alhazeno *Optikos knygoje (Kitāb al-Manāzīr, XI a.)* buvo aiškinamas mokslinis optikos diskursas, nagrinėjama šviesos teorija, fizikinės šviesos spindulių savybės. Alhazeno traktate daug dėmesio buvo skiriama perspektyvai. Ji analizuota moksliniu optikos pagrindu ir buvo parem-

41 Orosz István. „Leonardo's secret perspective“, in: *Hungarian Review*, Hungary: BL Nonprofit Kft, 2014, Nr. 4, X Skyrius.

42 Berlioz, Dominique, Nef, Frédéric. *Op. cit.*, p. 238.

43 Orosz, István. *Ibid.*

44 Berlioz, Dominique, Nef, Frédéric. *Op. cit.*, p. 239.

45 Federici Vescovini, Graziella. „Contributo per la storia della fortuna di Alhazen in Italia: il volgarizzamento del manoscritto Vaticano 4595 e il Commentario III del Ghiberti“, in: *Rinascimento*, 1965, Nr. 5, p. 17–50.

46 Akdogan, Cemil. „Avicenna and Albert's Refutation of the Extramission Theory of Vision“, *Islamic Research Institute*, 1984, Nr. 3, p. 151.

47 Akdogan, Cemil. *Op. cit.*, p. 151.

ta nevaizdine geometriniu abstrakcija, kuri vėliau buvo pritaikyta Vakarų tapybai. Čia mokslinė arabų teorija buvo transformuota į Vakarų tapybos praktiką.

Šią transformaciją lėmė Alhazeno idėja, kad į žmogaus akį patenkantys spinduliai nuo objektų paviršių projektuojama regimus objektus. Anot Beltingo, Alhazeno *Optikos knyga* Europą pasiekė apie 1200 m. Tačiau Vakaruose buvo pritaikyta Renesanso laikotarpiu, kai mokslinė arabų žvilgsnio teorija buvo sutapatinta su vizualumo teorija⁴⁸. Šį reiškinį galėjo sąlygoti arba netikslus lotyniškas vertimas, arba savita mokslo šakų klasifikacija. X a. arabų filosofo Al Farabi raštuose⁴⁹ buvo teigiama, kad „[...] *perspektyva* yra trijų dimensijų sritis, susidedanti iš *optikos* (tiesioginiai spinduliai), *katoptrikos* (atspindėti spinduliai) ir *dioptrikos* (šviesą laužiantys spinduliai). Vaizdinė perspektyva yra susijusi tik su *optika*“⁵⁰. Pati optika, savo ruožtu, dar Aristotelio veikaluose buvo subordinuota geometrijos mokslui, VI a. romėnų filosofo Boecijaus darbuose tiesiogiai perkelta į geometrijos discipliną, o XIV a. italų matematikas Dominicus de Clavasio optiką įtraukė tarp geometrijos mokslų⁵¹. Renesanso laikotarpiu šis mokslų

išsidėstymas davė pradžią optikos ir vaizdinės perspektyvos teorijos sutapatinimui, o vėliau, XVII a. – prancūzų matematiko Pierre'o de Fermat'o geometrines optikos pagrindams⁵². Todėl nenuostabu, kad optika, kaip geometrijos mokslas, davė pradžią pirmiesiems perspektyvos bandymams.

Taigi Vakaruose žvilgsnis imtas laikyti esminiu percepcijos kriterijumi, dailininkai pradėjo konstruoti paveikslų kompozicijas būtent iš žmogaus žvilgsnio taško. Su šia teorija sutapo ir Vakaruose vis didėjantis natūralistinio vaizdavimo poreikis: XIII – XIV a. ginčai dėl to, ar vaizdas turi būti kuriamas pagal dievišką, ar žmogaus fiziologinę – žvilgsnio – perspektyvą, baigėsi empirinio vaizdavimo iš žmogaus perspektyvos taško naudai. Taigi Vakarai kūrėsi savo perspektyvos suvokimą ir pritaikymą mimetiniam realybės atspindėjimui. Tuo tarpu arabų menininkai, atsisakydami apgaulingo žmogaus žvilgsnio kaip absoliutaus mato, nors ir pasiremdami perspektyvos teorija, pasitelkė geometriją kaip simboliškai grįsto meno reprezentacijos subjektą, priešingai nei Vakarų dailininkai, kurie ją naudojo kaip mimezijos kūrimo instrumentą. Taip geometrija arabų kraštuose tapo „matematikos pakeitimu estetika“⁵³.

Vaizduose ir jų reprezentacijose pasireiškianti vaizduotė atlieka ne ką menkesnę vaidmenį. Ji suponuoja skirtingas žiūros technikas: ar tai būtų simbolinis arabų menas, ar mimetinė Vakarų dailė – abiem atvejais tikrovė yra reprezentuojama, tik skirtingais būdais. Arabų dailėje, paveiktoje

48 Roxburgh, David. „Hans Belting's Florence and Baghdad“, in: *Artforum*, [interaktyvus], 2012, [žiūrėta 2019-08-25], <https://www.artforum.com/print/201204/hans-belting-s-florence-and-baghdad-30568>.

49 Vakaruose Al Farabi vertėjai buvo Gerardas iš Kremenos ir Domingo Gundisalvo. Žr. Henri Hugonnard Roche, „La classification des sciences de Gundissalimus et l'influence d'Avicenne“, in: *Études sur Avicenne*, sudarė J. Jolivet, R. Rashed, Paris, 1984, p. 41–63.

50 Raynaud, Dominique. *Studies on Binocular Vision: Optics, Vision and Perspective from the Thirteenth to the Seventeenth Centuries*, Cham: Springer International Publishing, 2016, p. 2.

51 Raynaud, Dominique. *Op. cit.*, p. 3.

52 Erik Høg, „650 Years of Optics: From Alhazen to Fermat and Rømer“, Contribution to the symposium: „400 Years of Telescopes“, Niels Bohr Institute, 2008, p. 1.

53 Roxburgh, David. *Ibid.*

islamo, atskaitos tašku pasirenkamas dieviškasis žvilgsnis, priešingas perspektyvinei stebėtojo žiūrai Vakaruose, todėl vyrauja perspektyva su daugeliu žiūrėjimo taškų arba atvirkštinė perspektyva, o geometrijos reprezentatyvumą išreiškia dvimatis, plokštuminis vaizdavimo būdas. Vakarų menas,

Viduramžiais suvaržytas krikščionybės ir estetikos kaip teologinės disciplinos, taip pat iš pradžių buvo persmelktas metafizinių idėjų ir neigė jutiminę – žvilgsnio percepciją. Labiau vertintas simbolinis kūrinio turinys nei jame pavaizduota realybės iliuzija. Tačiau Renesanso laikotarpiu menininkų kūryba yra paveikiama humanistinių idėjų, ypač homocentrizmo. Todėl esminiais meno kūrinio estetikos kriterijais tampa trimatė perspektyva, mimezis kaip tikrovės reprezentacija, mimetinis objektų vaizdavimas, jų panašumo į tiesą perteikimas iš žmogaus žvilgsnio pozicijos. Kitaip tariant, nuo Renesanso laikų Vakarų kultūroje geometrija mene turi instrumentinį pobūdį kaip žiūros, regėjimo konstravimo įrankis, o Rytuose – ji yra pati meno esmė ir jo tikslas⁵⁴.

Taigi perspektyva Rytų kraštuose buvo panaudota daug anksčiau nei Vakaruose. Verta paminėti kinų bei japonų kultūrų kontekstą. Anot filosofo ir kultūrologo Antano Andrijausko, kinai išstobulino sudėtingas perspektyvinio vaizdavimo technikas, o iš jų anamorfinių paveikslų ir perspektyvinių peizažų pavyzdžių mokėsi Leonardo da Vinci, Janas van Eyckas, Albrechtas *Düreris* ir kiti Vakarų tapytojai. Formuojantis kinų peizažo tapybai, apie V a., tapytojai Zong Bing ir Wang Wei pradeda pirmuosius perspekty-

vos eksperimentus. VII–VIII a. kinų meno teoretikas ir tapytojas Wang Wei sukuria perspektyvos pagrindus. XI a. kinai jau buvo išradę vadinamąją erdvinę perspektyvą⁵⁵: tam, kad pavaizduotų toluomoje esančius objektus, kinų dailininkai juos tapydavo ant balto šilko, blyškiau nei kitus kompozicijos elementus, tušą skiesdami vandeniu⁵⁶. Šią perspektyvos rūšį išplėtoja peizažų tapytojas Xia Gui (*Dvylika kraštovaizdžio vaizdų*, 1127–1279)⁵⁷. Taigi perspektyvos problemos Rytuose iškyla daug anksčiau nei Vakaruose. Kinijoje perspektyvos sistemų eksperimentai sietini su tapybos meistrų ieškojimais, Arabų kraštuose – su optikos mokslo raida.

Filosofijos kontekste perspektyva ir anamorfozė yra pozicionuojami kaip du atskiri poliai, užimantys atitinkamai racionalią ir iracionalią sritis. Perspektyvos ir anamorfozės reprezentacijos modelius sieja tai, kad abu jie reikalauja matematinių ir geometrinių apskaičiavimų, tam tikro žiūros atstumo. Savo veikaluose Baltrušaitis kvestionavo nusistovėjusią racionalumo ir iracionalumo antinomiją, plėtė arba visai ištrynė jos ribas. Jo „[...] požiūriu, taisyklė

54 G. Harper, James. *The Turk and Islam in the Western Eye, 1450-1750: Visual Imagery Before Orientalism*, Farnhame: Ashgate, 2011, p. 5–8.

55 Erdvinė (spalvota) perspektyva – toks objektų vaizdavimo būdas plokštumoje, kai tolimi objektai yra vaizduojami tarsi esantys migloje, kuo toliau yra objektas, tuo jo atspalvis pilkšvai mėlynėnis (tokį atspalvį suformuoja ore esančios dulksės ir drėgmė). Pimasis oro perspektyvą Vakaruose panaudojo Leonardo da Vinci.

56 The Nelson-Atkins Museum of Art, „Gaining Perspective“, [interaktyvus], Kansas City, <https://nelson-atkins.org/gates/gaining-perspective.html> [žiūrėta 2019-08-07].

57 Andrijauskas, Antanas. *Vaizduotės erdvės: tradicinė kinų estetika ir menas*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015, p. 99–101; *Idem*, *Vakarų estetika ir meno filosofija*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017, p. 85–86.

visada koegzistuoja su nukrypimu nuo jos⁵⁸. Taigi įvairūs nukrypimai yra reikalingi anamorfinės perspektyvos kūrimui⁵⁹.

Renesanso laikotarpiu ir ypač Apšvietos epochoje buvo pripažinta, kad perspektyva yra erdvės racionalizavimo matas, paremtas proporcijų sumažinimu ir matematiškai apskaičiuotu jų konstravimu. Ši erdvė yra optinė išmatuojamų ir apskaičiuojamų dydžių sritis, tapusi estetinio tobulumo kategorija: anot Erwino Panofskio, „[...] matematinė perspektyva buvo ne tik taisyklingumo garantija, bet taip pat, ir netgi dar labiau – estetinio tobulumo garantija⁶⁰. Taigi perspektyva, kaip taisyklingo objektų vaizdavimo žiūrovo atžvilgiu sistema, ne tik perteikia sumažintas objektų proporcijas, bet ir sukuria estetinį gylio, erdvės įspūdį. Taigi anamorfozė, kaip viena iš perspektyvos rūšių, taip pat turi ir mokslinę, ir estetinę dimensijas. Be to, sukurdamą iliuziją, ji kvestionuoja vaizdo būtį – racionaliai suvokiamą ir paaiškinamą.

Perspektyvos dėsniais sukurtas darbas, kuriame realybė vaizduojama taisyklingai išlaikant sumažintas jos proporcijas, atkuriant ją tokią, kokia stebėtojai ji yra matoma arba turėtų būti matoma, iš prigimties yra mažiau apgaulingas nei kiti perspektyvos vediniai, tarp kurių ir anamorfozė. Tapyboje, skulptūroje ir architektūroje panaudojama anamorfozė skatina refleksiją:

58 Baltrušaitis, Jurgis, Descamps, Christian. „Ruses et images du miroir“, in: *La Quinzaine littéraire*, Paris, 1979, p. 295.

59 Baltrušaitis, Jurgis. *Le Miroir: essai sur une légende scientifique – révélations, science-fiction et fallacies*, Paris: Elmayan, Seuil, 1978, p. 19.

60 Panofsky, Erwin. *The Codex Huygens and Leonardo da Vinci's Art Theory*, London: The Warburg Institute, 1940, p. 160.

akistatoje su anamorfiniu vaizdu akivaizdus tampa nepasitikėjimas regimybe.

Išvados

Glaustai filosofiniu aspektu aptarę Descartes'o racionalistinių idėjų atspindžius Baltrušaičio perspektyvos ir anamorfozių tyrinėjimuose pirmiausia turime pripažinti, kad šie tyrinėjimai iš tikrųjų atskleidė naujas galimybes eksperimentavimui formomis, ne tik meno pasaulyje, bet ir mąstyme. Iš to kilusi anamorfozė, kaip taisyklingos perspektyvos nukrypimas, sukūrė dvigubą problematiką – *optinio reiškinių kontekstą* ir *minties nukrypimų simboliką*. Pritaikyta įvairiems civilizacijos istorijos, kultūros ir meno istorijos reiškiniams, ji implikuoja stebuklo, keistenybės, arba, paties Baltrušaičio žodžiais tariant, iškraipytų formų pasaulio perspektyvą, neabejotinai aktualią racionaliajai kartezeinei filosofijai ir iš jos kylančioms įvairioms filosofijos kryptims, į jas įjungiant ir įvairias postmodernios filosofijos, pavyzdžiui, Jacques'o Lacano ir Gilles Deleuze'o, koncepcijas.

Anamorfozė iš tikrųjų visiškai pakeičia vaizdą, sugriaudama bet kokius vaizdo suvokimo riboženklus. Tokiu būdu ji kvestionuoja pačią vaizdo, kaip empirinės duotybės, perteikimo galimybę. Vadinasi, sekant Descartes'u ir visa vėlesne racionalistinės filosofijos tradicija, abejonė veda netgi sudėtingiausių kultūros ir meno fenomenų tokių kaip anamorfozė ir perspektyvinės sistemos pažinimo keliu. Tai įrodo Baltrušaičio kruopščiai atliktas istorinis ir komparatyvistinis tyrimas. Taigi paradoksaliu būdu Baltrušaičio tiriamos anamorfozės koreliuoja su epistemologija. Būtent

optiniai iškraipymai čia tampa žmogaus minties ir įvairių meninės kūrybos formų nukrypimų pažinimo šaltiniu.

Kita vertus, akivaizdu, kad kartezinis subjektyvizmas negali būti apibrėžiamas tik pagal stabilų erdviškai apibrėžiamą perspektyvos modelį. Todėl ir Descartes'o mąstymas atliktame tyrime lygintinas veikiau su ypatinga plastiška ir lanksčia anamorfozės sistema, kuri brėžia nepasitikinčią, kvestionuojančią žvilgsnio trajektoriją. Vis dėlto anamorfozės fenomeno savitumas pirmiausia skleidžiasi tame, kad ji sukelia ne žiūrovo užtikrintumą matomu vaizdu, bet sukelia tokią svarbią autentiškam pažinimui abejonę.

Ir galiausiai, atliktas racionalizmo teoretiko Descartes'o mąstymo nuostatų lygini-

mas su Baltrušaičio tekstuose gvildenamais įvairiuose civilizaciniuose pasauliuose išsiskleidusiais skirtingais perspektyvos ir anamorfozės modeliais yra pagrįstas dialektinio mąstymo principais. Viena vertus, perspektyva iš tikrųjų gali atspindėti klasiikinį kartezinį racionalizmą, tačiau kartu jame yra ir paneigiamos bet kokios juslėmis grįstos reprezentacijos. Antra vertus, anamorfozė, kaip nukrypusi nuo normos perspektyva, išreiškia radikalią Descartes'o abejonės sampratą, o kartu pasirodo esanti viena iš perspektyvos – materialaus pasaulio, *res extensa*, rūšių, todėl taip pat nepajėgi reprezentuoti *res cogitans* subjektyvinio mąstymo.

Bibliografija:

- Akdogan, Cemil. „Avicenna and Albert's Refutation of the Extramission Theory of Vision”, *Islamic Research Institute*, 1984, Nr. 3.
- Andrijauskas, Antanas. *Vaizduotės erdvės: tradicinė kinų estetika ir menas*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015.
- Andrijauskas, Antanas. *Vakarų estetika ir meno filosofija*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.
- Argan, Giulio Carlo, Robb, Nesca A. „The Architecture of Brunelleschi and the Origins of Perspective Theory in the Fifteenth Century”, in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, [interaktyvus], 1946, Nr. 9, [žiūrėta 2019-08-25], <http://www.jstor.org/stable/750311>.
- Argan, Giulio Carlo, Wittkower Rudolf. *Architecture et perspective chez Brunelleschi et Alberti*, Lagrasse: Editions Verdier, 2004.
- Baltrušaitis, Jurgis. *Anamorphoses ou magie artificielle des effets merveilleux*, Paris: O. Perrin, 1969.
- Baltrušaitis, Jurgi. *Anamorphoses ou perspectives curieuses*, Paris: Olivier Perrin, 1955.
- Baltrušaitis, Jurgis. Descamps Christian, „Ruses et images du miroir”, in: *La Quinzaine littéraire*, Paris, 1979.
- Baltrušaitis, Jurgis. Descamps Christian, Simon Jean-Paul. „Conversations sur le miroir”, in: *Ça cinéma*, Paris, 1978.
- Baltrušaitis, Jurgis. *Le Miroir: essai sur une légende scientifique – révélation, science-fiction et fallacies*, Paris: Elmayan, Seuil, 1978.
- Barbaro, Daniele, *La pratica della prospettiva*, Venice: Camillo and Rutilio Borgominieri, 1569.
- Belting, Hans, *Florence and Baghdad: Renais-*
- sance Art and Arab Science*, iš vokiečių kalbos vertė Deborah Lucas Schneider, Cambridge, London: Belknap Press of Harvard University Press, 2011.
- Berlioz, Dominique, Nef Frédéric. *Lactualité de Leibniz: les deux labyrinthes. Décade de Cerisy La Salle 15-11 Juin 1995*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999.
- Chastel, André. *Les apories de la perspective au quattrocento*, Florence: Centro DI, 1980.
- Chevrier, Jean-François. *Portrait de Jurgis Baltrušaitis*, Paris: Flammarion, 1989.

- Cousin, Jean. *Livre de perspective*, Paris: Le Royer, 1560.
- Damisch, Hubert. *L'Origine de la perspective*, Paris: Flammarion, 1987.
- Descartes, René. *Discours de la méthode (1637)*, Canada: Les Échos du Maquis, 2011.
- Descartes, René. *Discours de la Méthode, suivi d'extraits de la Dioptrique, des Météores, de la Vie de Descartes par Baillet, du Monde, de l'Homme et de Lettres*, Paris: Garnier-Flammarion, 1966.
- Descartes, René. *Méditations sur la philosophie première (1641, 1647)*, Méditation Sixième, Canada: Les Échos du Maquis, 2011.
- Descartes, René. *The Philosophical Writings of Descartes*, iš prancūzų kalbos vertė John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, t. II.
- Douville, Olivier. „D'un au-delà de la métaphore, ou lorsque l'anamorphose brise l'allégorie“, in: *Figures de la psychanalyse*, 2005, Nr. 11.
- Encyclopædia Britannica*, „Anamorphosis“, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-07-25], <https://www.britannica.com/art/anamorphosis-art>.
- Focillon, Henri. *Vie des Formes*, Paris: Presses Universitaires de France, 1934.
- Gailliein, Jean Louis. „Une poétique de l'aberration. Un entretien avec Jurgis Baltrušaitis“, in: *CLEFS*, 1978, Nr. 2.
- Harper, James G. *The Turk and Islam in the Western Eye, 1450-1750: Visual Imagery Before Orientalism*, Farnham: Ashgate, 2011.
- Høg, Erik. „650 Years of Optics: From Alhazen to Fermat and Römer“, Contribution to the symposium: „400 Years of Telescopes“, Niels Bohr Institute, 2008.
- Larousse žodynas, „Anamorphose“, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-07-25], <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/anamorphose/3251>.
- Massey, Lyle. „Anamorphosis through Descartes or Perspective Gone Awry“, in: *Renaissance Quarterly*, Cambridge University Press on behalf of the Renaissance Society of America, 1997, Nr. 50.
- Massey, Lyle. *Picturing Space, Displacing Bodies: Anamorphosis in Early Modern Theories of Perspective*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007.
- Monte, Guidobaldo de. *Liber Machanicorum*, Pesaro, 1577.
- Orosz, István. „Leonardo's secret perspective“, in: *Hungarian Review*, Hungary: BL Nonprofit Kft, 2014, Nr. 4, X Skyrius.
- Panofsky, Erwin, *Perspective as Symbolic Form*, iš vokiečių kalbos vertė Christopher S. Wood, New York: Zone Books, 1991.
- Panofsky Erwin. *The Codex Huygens and Leonardo da Vinci's Art Theory*, London: The Warburg Institute, 1940.
- Pèlerin, Jean. *De artificiali perspectiva*, Toul: Pierre Jacobi, 1505.
- Raynaud, Dominique. *Studies on Binocular Vision: Optics, Vision and Perspective from the Thirteenth to the Seventeenth Centuries*, Cham: Springer International Publishing, 2016.
- Roche, Henri Hugonard. „La classification des sciences de Gundissalinus et l'influence d'Avicenne“, in: *Études sur Avicenne*, sudarė J. Jolivet, R. Rashed, Paris, 1984.
- Rodis-Lewis, Geneviève. *Anamorphoses: Machinerie et Perspectives curieuses dans leur rapport avec le cartésianisme*, in: „Buletin de la Société d'Études du XVIIe siècle“, 1956.
- Roxburgh, David. „Hans Belting's Florence and Baghdad“, in: *Artforum*, [interaktyvus], 2012, [žiūrėta 2019-08-25], <https://www.artforum.com/print/201204/hans-belting-s-florence-and-baghdad-30568>.
- Sergescu, Pierre. „Mersenne l'animateur (8 septembre 1588 – 1er septembre 1648)“, in: *Revue d'histoire des sciences*, 1948, Nr. 1.
- Steffens, Bradley. *Ibn al-Haytham: First Scientist*, Greensboro: Morgan Reynolds Publishing, 2006.
- The Nelson-Atkins Museum of Art, „Gaining Perspective“, [interaktyvus], Kansas City, [žiūrėta 2019-08-07], <https://nelson-atkins.org/gates/gaining-perspective.html>.
- Veltman, Kim H. „Perspective, Anamorphosis and Vision“, in: *Marburger Jahrbuch*, Marburg, 1986, Nr. 21.
- Vescovini, Graziella Federici. „Contributo per la storia della fortuna di Alhazen in Italia: il volgarizzamento del manoscritto Vaticano 4595 e il Commentario III del Ghiberti“, in: *Rinascimento*, 1965, Nr. 5.
- Vignole, Jaccopo Barozzi da. *Le Dve Regale della Prospetiva Prattica di Iacomo Barozzi du Vignole con I commenterij del R.P.M. Egnatio Dandi*, Francesco Zanetti, Roma, 1583.